

NALAZI SLAVENSKE KERAMIKE S LOKALITETA PODVRŠJE – GLAVČINE*

KARLA GUSAR
Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Obala kralja Petra Krešimira IV, 2
HR-23000 Zadar
kgusar@unizd.hr

UDK: 904(497.5 Podvršje)"653":738
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2010-03-16

U radu se analiziraju nalazi ranosrednjovjekovne keramike slavenskih tipološko-tehnoloških karakteristika koji potječu s istraživanja lokaliteta Glavčine u selu Podvršje kod Zadra na kojem je otkriven starokršćanski kompleks dvojnih crkava s popratnim prostorijama i grobljem. Uz brojne nalaze koji pripadaju kasnoantičkom vremenu, ističu se ulomci šest ranosrednjovjekovnih posuda koje prema svojim karakteristikama pripadaju vremenu 7. i 8. stoljeća.

KLJUČNE RIJEČI: *keramika, Podvršje – Glavčine, rani srednji vijek, Slaveni*

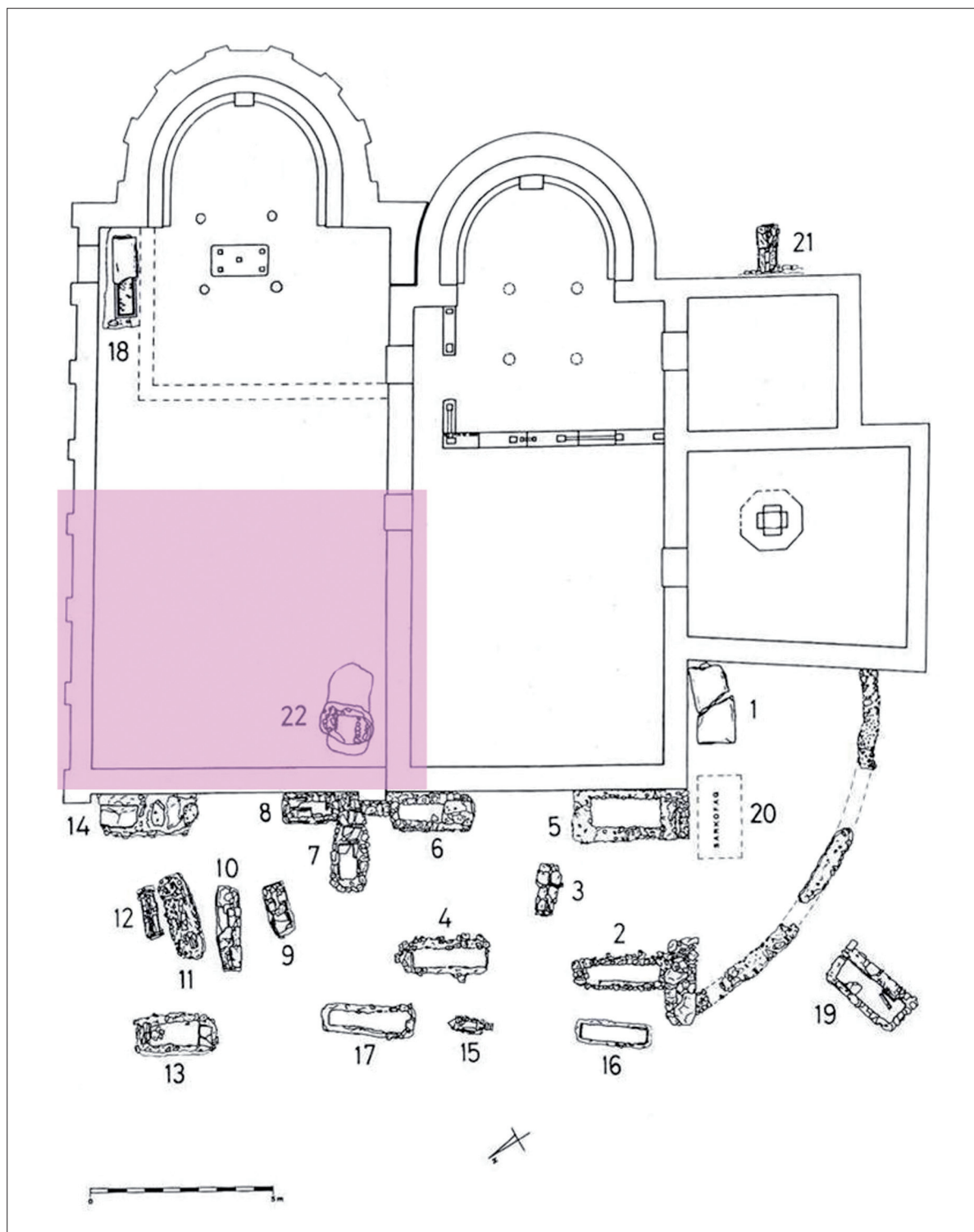
Lokalitet Glavčine nalazi se jugozapadno od sela Podvršja, na oko 16 km udaljenosti od Zadra, uz cestu koja vodi prema Ražancu i otoku Pagu. Sustavna arheološka istraživanja navedenog lokaliteta potaknuta slučajnim nalazima, vršena su u nekoliko kampanja od 2002. do 2007. godine pod vodstvom A. Uglešića.¹

Tijekom tih istraživanja otkriveni su ostatci ranokršćanskoga kompleksa koji se sastoji od dvojnih crkava s popratnim prostorijama i grobljem (Sl. 1). Prvoj fazi kompleksa pripada južna crkva longitudinalna oblika s istaknutom polukružnom apsidom na istočnoj strani. Unutar apside sačuvala se subselija sa sedesom, a očuvali su se i ostatci ciborija koji se nalazio iznad oltara, te baza ograde svetišta u obliku slova L. Podnica crkve bila je prekrivena debelom žbukom. Crkva je dvojim vratima povezana s bočnim prostorijama s južne strane. Jugoistočna pastoforija vjerojatno je služila kao *diaconicon*, a na nju se s jugozapadne strane nastavlja krstionica s krsnim zdencem u obliku grčkoga križa. Obje prostorije imale su žbukanu podnicu. Na krstionicu se nastavljaju dva zida koji zatvaraju još jednu prostoriju, a kako je u njoj pronađena monumentalna grobnica, pretpostavlja se da je služila kao memorija.² Južna crkva, pastoforija, krstionica i memorija datiraju se u drugu polovicu 5. stoljeća. Drugoj fazi izgradnje kompleksa pripada sjeverna crkva, koja također ima longitudinalni oblik, a prislonjena je na južnu crkvu, s kojom je komunicirala kroz dvojna vrata. Na istočnoj strani sjeverne crkve nalazi se polukružna apside raščlanjena izvana plitkim lezenama koje se ponavljaju i na sjevernom zidu crkve. I ta crkva imala je subseliju sa sedesom, ogradu svetišta u obliku slova L, žbukanu

* Članak posvećujem dragom profesoru i mentoru dr. sc. Janku Beloševiću, prof. emeritusu, doajenu europske srednjovjekovne arheologije.

¹ A. UGLEŠIĆ, 2009, 139-140.

² A. UGLEŠIĆ, 2009, 142.

Sl. 1. Lokalitet Podvršje-Glavčine s položajem nalaza slavenske keramike (crtež: Z. Bakić).
 Fig. 1. Site of Podvršje-Glavčine with the position of Slavic pottery finds (drawing: Z. Bakić).

podnicu, a sačuvana joj je i baza oltara sa stupovima ciborija. U vrijeme gradnje ove crkve krstionica se preuređuje, odnosno proširuje i dobiva novu parapetnu ogradu krsnog zdenca oktogonalna oblika. Ova faza izgradnje smješta se u drugu polovicu 6. stoljeća.³ Uz navedene arhitektonske ostatke pronađena je nekropola koju čine 22 groba, najvećim dijelom smještena ispred pročelja obiju crkava, a prema nalazima se datira od kraja 6. do sredine 7. stoljeća.⁴

Uz ostatke arhitekture na ovom je kompleksu pronađena velika količina kamenog namještaja i arhitektonske dekoracije, te brojni ulomci keramičkih i staklenih posuda iz kasnoantičkog razdoblja.

Dvojne crkve na Glavčinama bile su u funkciji kraće vrijeme i gotovo su do temelja izgorjele u požaru, što potvrđuju ostatci sloja gareži koji se rasprostirao po svim prostorijama. Radiokarbonska analiza pokazala je kako vrijeme rušenja ovoga kompleksa treba smjestiti između 530. i 660. godine, odnosno vjerojatno je riječ o prvoj polovici ili sredini 7. stoljeća.⁵

Posebnu zanimljivost među ovim nalazima predstavljaju ulomci keramike koji se prema svojim karakteristikama izdvajaju od većine ostalih nalaza koji pripadaju kasnoantičkom vremenu. Riječ je o malobrojnim ulomcima ranosrednjovjekovnih keramičkih posuda slavenskih tehnološko-tipoloških karakteristika koji potvrđuju da se novopridošlo stanovništvo koje se naseljava na ove prostore tijekom 7. stoljeća, barem kratkotrajno koristi uništenim starokršćanskim kompleksom. Među ovim malobrojnim ulomcima moguće je izdvojiti šest različitih posuda, od kojih je dvije bilo moguće rekonstruirati.⁶ Jedna od rekonstruiranih posuda (kat. 1) pronađena je čišćenjem vanjske strane temeljne stope sjevernog zida sjeverne crkve, a druga (kat. 3) u južnoj crkvi, uz zid koji spaja obje crkve, nedaleko od zapadnih vrata.⁷ Ostale posude, sačuvane uglavnom u manjim fragmentima (kat. 2, 4-8), pronađene su razasute po prednjem dijelu sjeverne crkve na različitim dubinama, no uglavnom su koncentrirane na prostoru između sjevernog zida, pročelja i južnog zida do zapadnih vrata (Sl. 1).

Prva rekonstruirana posuda je lonac jajoliko-trbušasta oblika s kratkim vratom i obodom izvijenim prema van (kat. 1; T. I/1-2). Dno mu je ravno, a trbuh mu je najširi u gornjoj trećini. Izrađen je prostoručno, što je osobito vidljivo u unutrašnjosti posude, gdje su uočljivi tragovi izvlačenja stijenke prstima, te na vanjskom rubu oboda, koji je također ručno oblikovan (T. I/2). Posuda je neukrašena, neujednačeno pečena i tamne sivosmeđe boje sa svijetlosmeđim mrljama, a izrađena je od pročišćene gline s primjesama kalcita. Neukrašene posude nisu neuobičajene među slavenskom keramičkom produkcijom na tlu Dalmacije.⁸ No, ranosrednjovjekovne posude izrađene prostoručno (tj. tehnikom gnjetenja) iznimno su rijedak nalaz na području Dalmacije, te ih nalazimo na svega dva lokaliteta. To su keramičke urne s lokaliteta Kašić – Maklinovo brdo, vinograd S. Drče koje se datiraju u 7. stoljeće,⁹ te nekoliko posuda iz velike nekropole Nin – Ždrijac koja se datira u 8. i prvu polovicu 9. stoljeća.¹⁰ Međutim, kako je riječ o posudama koje s ovom iz Podvršja možemo usporediti isključivo prema tehnici izrade, tipološke usporedbe treba tražiti na širem prostoru. Najbliže komparacije nalazimo u Bosni i Hercegovini na lokalitetu Mušići, na kojem je otkriveno ranoslavensko naselje.¹¹ Dvije posude

³ A. UGLEŠIĆ, 2004, 16; A. UGLEŠIĆ, 2009, 144.

⁴ A. UGLEŠIĆ, 2009, 145.

⁵ Radiokarbonska analiza provedena u Institutu Ruđer Bošković u Zagrebu pokazala je starost uzorka 1485±90 BP, a kalibrirana datacija iznosi 530-660 AD (53,5% vjerojatnosti), odnosno 430-522 AD (14,7% vjerojatnosti) (OxCal 3.5). A. UGLEŠIĆ, 2009, bilj. 8.

⁶ A. UGLEŠIĆ, 2009, 146, Sl. 26.

⁷ T. FABJANIĆ, 2010, Fig. 4-5.

⁸ J. BELOŠEVIĆ, 1980, 111.

⁹ J. BELOŠEVIĆ, 1974.

¹⁰ J. BELOŠEVIĆ, 2007, gr. 3 (T. XLVIII/4), gr. 8 (T. XLIX/1), gr. 23 (T. LI/6), gr. 72 (T. LVII/1), gr. 197 (T. LXXXIV/20).

¹¹ I. ČREMOŠNIK, 1970.

s navedenog lokaliteta gotovo su identična oblika, a kao i naš primjerak rađene su rukom bez pomoći lončarskog kola, nisu ukrašene i datiraju se u 7. stoljeće.¹² Sličan oblik ima i neukrašeni lonac rađen tehnikom gnjetenja, pronađen u ranosrednjovjekovnom naselju u Slatini u Srbiji, također datiran u 7. stoljeće.¹³ Komparacije također nalazimo u Želovcima u Slovačkoj, gdje je nađena neukrašena urna rađena rukom koja u odnosu na naš primjerak ima nešto prošireniji vanjski rub dna, a datira se u početak 8. stoljeća.¹⁴ Šire usporedbe u oblikovanju nalazimo i na području Istre među slavenskim posudama bez ukrasa, također prostoručne izrade, koje su pronađene u Krvavićima i Dvigradu, a datiraju se u 7. i 8. stoljeće.¹⁵

Uz ovu posudu vezujemo manji lonac sa sačuvanim donjim dijelom stijenke i prijelazom u dno na kojem nema tragova dekoracije (kat. 2; T. II/1-3). Izrađen je od dobro pročišćene gline s primjesama kalcita. Ujednačeno je pečen te mu je vanjšina tamnosive, a unutrašnjost svijetlosmeđe boje. Izgleda da je posuda rađena prostoručno, što je iznimno dobro vidljivo s unutarnje strane (T. II/1). Na žalost, s obzirom na stupanj sačuvanosti loncu nije moguće utvrditi točan oblik, kao ni to je li izvorno bio ukrašen.

Slijede nalazi keramičkih posuda sa sačuvanim tragovima ukrasa. Jedna je od njih rekonstruirani širi lonac naglašeno trbušasta oblika (kat. 3; T. III/1-2). Posuda ima kraći vrat i širi otvor koji završava obodom izvijenim prema van. Trbuh joj je najširi u gornjoj trećini, a posuda se znatno sužava prema dnu. Izrađena je od pročišćene gline s primjesama kalcita, te je neujednačeno pečena i smeđe je boje s tamnosivim mrljama. Rađena je na sporotirajućem ručnom lončarskom kolu, čiji se tragovi osobito vide na unutrašnjoj strani oboda posude, dok su na stijenci iznutra prisutni tragovi modeliranja prstima. Ispod vrata posude nalazi se duboko urezani ukras koji se sastoji od trotračne valovnice uokvirene s gornje i donje strane nizovima od četiri paralelne vodoravne linije. Lukovi valovnice dosta su obli, dok su vodoravne linije koje obrubljuju ovaj motiv dosta nepravilne, pogotovo s donje strane.

Identičnu dekorativnu koncepciju nalazimo na još nekoliko ulomaka. Prvi je veći dio gornjeg dijela lonca sa sačuvanim gornjim dijelom trbuha, nešto dužim vratom i obodom izvijenim prema van (kat. 4; T. IV/1-2). Lonac je većih dimenzija i ima naglašeno debele stijenke. Kao i prethodni primjerci, rađen je od pročišćene gline pomiješane sa zrcima kalcita, no za razliku od njih ujednačeno je pečen i svijetlosmeđe je boje. Izrađen je na sporotirajućem lončarskom kolu. Ispod vrata lonca javlja se lagano utisnuta trotračna valovnica omeđena s gornje strane s tri, a s donje strane s četiri paralelne linije. Valovnice su drugačije oblikovane od prethodnog primjerka i povremeno izlaze izvan okvira, te prelaze paralelne linije.

Sličan ukras pojavljuje se na još tri ulomka stijenke koji vjerojatno pripadaju istoj posudi (kat. 5-7; T. V/1-6). Dekorativna shema sastoji se od duboko urezanog niza valovnica obrubljenih nizom paralelnih linija s gornje i donje strane. Kod najvećeg ulomka valovnica je pravilna, s blagim lukovima (kat. 5; T. V/1,4), dok je kod dva manja ulomka nepravilnija i naslanja se na nizove ravnih linija (kat. 6-7; T. V/2,3,5,6). Na sva tri ulomka nema sačuvanih tragova izrade na kolu, te se s unutrašnje strane vide ostatci ručnog modeliranja. Vanjšina ulomaka iznimno je dobro zaglađena, a kao posljedica neujednačenog pečenja smeđe su boje s tamnijim sivosmeđim mrljama.

¹² I. ČREMOŠNIK, 1970, 58-59, T. VII/1,5.

¹³ M. JANKOVIĆ, Đ. JANKOVIĆ, 1990, 110-111, kat. 101/1.

¹⁴ G. FUSEK, 1994a, 24, Abb. 4.1/2; G. FUSEK, 1995, 21, Abb. 7/ Tip IB2b.

¹⁵ L. BEKIĆ, 2007, 139, T. 20/2; B. MARUŠIĆ, 1976, 58, T. XXXIV/1; ISTR, 1995, 63, kat. 248.

S tim ulomcima možemo povezati i gornji dio lonca kojem se očuvao dio trbuha, vrata i oboda izvijenog prema van (kat. 8; T. VI/1-2). Izrađen je na spororotirajućem lončarskom kolu, ujednačeno je pečen, te je smeđe boje. Ispod vrata je loše vidljiv ukras koji se sastoji od dva pojasa lagano utisnutih paralelnih linija. U njihovu međuprostoru nisu sačuvani tragovi ukrasa, no, kako je kompletna dekoracija slabo sačuvana, moguće je da je bio ukrašen na sličan način kao prethodni ulomci.

Dekoratívna shema koja se sastoji od niza valovnica obrubljenih pojasevima paralelnih linija, koja se pojavljuje na većem broju naših ulomaka, dosta je česta među ranim slavenskim keramičkim nalazima u čitavoj Europi. Takav ukrasni koncept nalazimo na nekoliko lokaliteta u Hrvatskoj. Najbliže usporedbe nalazimo na nalazištu Maklinovo brdo, u vinogradu S. Drče u selu Kašić, gdje je pronađeno ranoslavensko žarno groblje iz 7. stoljeća. Jedna od ovih urna ima identični ukras koji se sastoji od dva niza paralelnih linija između kojih je jedan niz valovnica, dok na jednom primjerku nalazimo tri niza paralelnih linija i dva niza valovnica.¹⁶ S ovom zadnjom urnom možemo usporediti našu posudu kat. 3 koja ima i gotovo identičan oblik.¹⁷ Ipak treba naglasiti da je kašićka urna rađena rukom, te je mnogo nepravilnije izrade od primjerka iz Podvršja izrađenog na ručnom lončarskom kolu koji vjerojatno potječe iz nešto kasnijeg vremena. Navedeni ukras pojavljuje se i na području kontinentalne Hrvatske pa ga tako nalazimo na posudi datiranoj u sredinu 7. stoljeća s lokaliteta Nedelišće – Stara Ves, gdje su otkriveni ostatci naseobinskoga kompleksa.¹⁸ Ostatci naselja otkriveni su i na nalazištu Blizna kod Varaždina, gdje je navedeni ukras prisutan među nalazima 8. stoljeća.¹⁹ Osim naseobinskih nalaza ovaj dekorativni tip pojavljuje se i na žarnom groblju Duga ulica u Vinkovcima, datiranom od kraja 7. do sredine 8. stoljeća, te na kosturnom groblju Prelog–Cirkovljan s kraja 8. i početka 9. stoljeća.²⁰ Paralele nalazimo i na području susjedne Slovenije na nekoliko nalazišta koja se uglavnom datiraju u 7. i 8. pa sve do početka 9. stoljeća,²¹ kao i među ranosrednjovjekovnim keramičkim nalazima iz Mađarske,²² Češke,²³ Slovačke²⁴ i Poljske.²⁵ Osobito brojne paralele prisutne su na slovačkim avaro-slavenskim nekropolama Devínska Nová Ves i Nové Zámky koje se datiraju u 7. i 8. stoljeće.²⁶

Osim tipološko-stilske analize ranosrednjovjekovnih posuda iz Podvršja posebnu pažnju treba posvetiti mjestu i okolnostima njihova pronalaska. Kako je već navedeno, većina nalaza bila je koncentrirana na prednjem dijelu sjeverne crkve (Sl. 1). Zanimljiv je podatak da je pri istraživanju otkriveno kako su vrata koja su spajala sjevernu i južnu crkvu bila sekundarno zapunjena većom količinom ranokršćanske kamene plastike, među kojima se našlo ulomaka

¹⁶ J. BELOŠEVIĆ, 1974, 75-76, kat. 3-4, Abb. 3-4.

¹⁷ J. BELOŠEVIĆ, 1974, 76, kat. 4, Abb. 4.

¹⁸ L. BEKIĆ, 2006, 214, T.7/1.

¹⁹ L. BEKIĆ, 2008, 109, Sl. 3/2.

²⁰ T. SEKELJ IVANČAN, T. TKALČEC, 2006, 160-161, T. 6/1; Ž. TOMIČIĆ, 2002, 130, br. 3.

²¹ Grofovsko: M. NOVŠAK, 2002, 30, br. 9; Pod Kotom-Cesta: I. TUŠEK, 2002, 42-43, br. 15, 22; Murska Sobota-Nova Tabla: M. GUŠTIN, G. TIEFENGRABER, 2002, Sl. 9/5, Sl. 12/1; Dobova-Humek: T. KNIFIC, 2002, 123, br. 19.

²² Lébény – Kaszás-domb: M. TAKÁCS, 2002, 175, br. 20.

²³ Břeclav-Pohansko: B. DOSTAL, 1985, T. 7/2, T. 10/4, T. 13/3, T. 15/1; Hrotovice: L. POLÁČEK, 1994, Abb. 10/1; Břeclav – Libiva: J. MACHÁČEK, 2002, br. 7.

²⁴ Devínska Nová Ves: J. EISNER, 1952, Obr. 25/4, 27/7, 62/8, 67/5, 94/6, 95/6, 99/4, 105/4; Nové Zámky: Z. ČILINSKÁ, 1966, T. XXVIII/97-2, T. XXIX/101-3, T. XXXIX/205-7, T. XL/206-3, T. XLVI/249-1, XLVIII/257-1, 262-6, T. LIII/316-1, 319-7, T. LIV/335-1, 337-3, T. LV/346-3, T. LVI/360-22, T. LVIII/379-1, 385-3, T. LX/403-1, T. LXVIII/462-1; Abrahám, Brestovany, Galanta, Nitra: G. FUSEK, 1994b, T. I/4, T. XII/1, T. XV/1, T. XXXII/1.

²⁵ Igolomia: J. POLESKI, 1994, Abb. 1/2-3, 5.

²⁶ J. EISNER, 1952, Obr. 25/4, 27/7, 62/8, 67/5, 94/6, 95/6, 99/4, 105/4; Z. ČILINSKÁ, 1966, T. XXVIII/97-2, T. XXIX/101-3, T. XXXIX/205-7, T. XL/206-3, T. XLVI/249-1, XLVIII/257-1, 262-6, T. LIII/316-1, 319-7, T. LIV/335-1, 337-3, T. LV/346-3, T. LVI/360-22, T. LVIII/379-1, 385-3, T. LX/403-1, T. LXVIII/462-1.

Sl. 2. Sekundarno zatvorena zapadna vrata između sjeverne i južne crkve (foto: T. Fabijanić).

Fig. 2. Secondarily closed western gate between the northern and southern church (photo: T. Fabijanić)

pluteja, pilastara i stupova. To je bilo iznimno dobro vidljivo pri otkriću zapadnih vrata (Sl. 2), dok je prostor istočnih vrata bio dijelom uništen kopanjem bagera 1997. godine.²⁷ Da je zatvaranje vrata uslijedilo nakon rušenja crkve, potvrđuje sloj gareži koji se rasprostirao kroz čitava vrata, a koji se nalazio ispod zapune kamene plastike. Također je primijećeno da je prednji dio sjeverne crkve bio mnogo čišći od južne crkve, te da se, za razliku od nje, u njemu našlo vrlo malo arheološkog materijala, i to uglavnom keramike, dok su kameni nalazi koji su bili iznimno brojni na čitavom kompleksu ovdje nađeni u jako malom broju. Navedeno potvrđuje da je sjeverna crkva ili barem njezin dio bio u sekundarnoj upotrebi, no da li se to dogodilo u vrijeme naseljavanja Slavena na ove prostore ili kasnije, teško je reći.

Slična situacija evidentirana je u Muntajani kod Žužića u Istri. Tamo je, naime, starokršćanski kompleks s crkvom iz 6. stoljeća nakon rušenja doživio sekundarnu upotrebu koja se na temelju arheoloških nalaza dovodi u vezu s dolaskom Slavena.²⁸ Jednoj od bočnih prostorija ulaz je bio

²⁷ Vlasnik terena Šime Matak 1997. godine pokušao je izravnati humak radi poljoprivredne obrade zemljišta, te je tom prilikom otkriven zid i ulomci kamene plastike, nakon

čega je o ovim nalazima obavijestio Arheološki muzej u Zadru. A. UGLEŠIĆ, 2009, 139.

²⁸ B. MARUŠIĆ, 1985, 44-48.

naknadno zazidan, a uz nalaze slavenske keramike na kompleksu su evidentirani i ostatci ognjišta. Prema B. Marušiću navedeni ostatci dokazuju kratkotrajan boravak Slavena u Muntajani tijekom prve polovice 7. stoljeća.²⁹ Na žalost, u Podvršju osim keramičkih nalaza nisu evidentirani nikakvi drugi arheološki dokazi koje bismo mogli povezati sa slavenskim pridošlicama. Tragova ognjišta nema, kao ni drugih nalaza koje možemo dovesti s njima u vezu, a upravo malobrojnost keramičkih ulomaka također upućuje na njihovo kratkotrajno zadržavanje na Glavčinama. Određene usporedbe možemo povući i s istarskim lokalitetom Krvavići – Boškina gdje su pronađeni ostatci antičke vile koja je tijekom ranosrednjovjekovnog razdoblja iskorištena kao privremeno sklonište pripadnika slavenske populacije, o čemu svjedoče nalazi dviju posuda iz 7. ili 8. stoljeća.³⁰

Međutim, zanimljiva je činjenica da je ranosrednjovjekovna keramika na Glavčinama u Podvršju nađena na raznim dubinama (od 0,5 do 1 m), te da su ovi nalazi manje-više ispremiješani s kasnoantičkom keramikom. Kasnoantička gruba romanska keramika u oblicima, fakturi i načinu ukrašavanja na prvi je pogled dosta slična ranosrednjovjekovnim nalazima. Ova je grupa na Glavčinama uistinu brojna, a omiljen je dekorativni motiv višestruka valovnica. No, za razliku od slavenskih nalaza ona je tehnički naprednija, te je rađena na brzovrtećem lončarskom kolu koje ostavlja tragove u unutrašnjosti posuda u vidu niza linija nastalih kao posljedica rotacije. Općenito, nalazi kasnoantičke grube keramike u hrvatskoj arheološkoj literaturi dosta su rijetki, iako ona predstavlja uistinu čest nalaz. Za razumijevanje prijelaza iz kasne antike u rani srednji vijek vrlo su važna nalazišta koja pokazuju kontinuitet tijekom navedenih razdoblja i odnose autohtonoga romanskog stanovništava i tek doseljene slavenske populacije, koji se iznimno dobro očituju u keramičkoj produkciji.³¹

Također treba istaknuti i to da su nalazi slavenske naseobinske keramike na tlu Dalmacije vrlo rijetki, te se većina analizirane ranosrednjovjekovne keramičke građe odnosi na grobne nalaze. Naselja na tlu Dalmacije za sada su otkrivena na svega dva lokaliteta, a to su Bribir i okoliš crkve Sv. Križa u Ninu.³² Keramički nalazi na navedenim lokalitetima ne pokazuju neke bitne odmake u odnosu na grobnu keramiku. U oba slučaja uglavnom je riječ o loncima, a jedina uočljiva razlika odnosi se na njihove dimenzije. Lonci u grobovima uglavnom su manjih dimenzija, dok su kod naseobinskih nalaza evidentirani i veći primjerci, a također se može očekivati da će buduća istraživanja pokazati i raznovrsnije oblike kod svakodnevne upotrebne keramike, za razliku od one kultne. Primjerice, u okolišu crkve Sv. Križa evidentiran je i jedan poklopac koji predstavlja formu koja se ne pojavljuje na nekropolama.³³

Nalazi iz Podvršja svrstavaju se u rijetke nalaze naseobinske keramike u Dalmaciji, a jedini zastupljeni oblik među njima predstavlja lonac. Što se tiče njihove veličine, ovdje se pojavljuju nešto veći primjerci od onih koji se obično pojavljuju u grobovima poganskog horizonta, a među kojima se osobito izdvaja ulomak masivnog lonca debelih stijenki (kat. 4; T. IV). Očito je riječ o jednostavnim posudama namijenjenim kuhanju na otvorenoj vatri. Sve posude rađene su od pročišćene gline s primjesama kalcita, a boja im varira ovisno o kvaliteti pečenja. Među njima nalazimo posude izrađene rukom, ali i na sporovrtećem lončarskom kolu, te su zastupljene ukrašene i neukrašene posude. S obzirom na stupanj ukrašivosti keramike iz ranosrednjovjekovnih nekropola 8. i 9. stoljeća u sjevernoj Dalmaciji,³⁴ broj ukrašenih posuda u Podvršju upravo iznenađuje.

²⁹ B. MARUŠIĆ, 1985, 44-45, 56-60.

³⁰ L. BEKIĆ, 2007, 141.

³¹ V. DELONGA, 1987, 69-71, kat. 214-233; L. BEKIĆ, 2006, 121-126; L. BEKIĆ, 2007.

³² V. DELONGA, 1987; V. DELONGA, 1996; T. BURIC, 1996; J. BELOŠEVIĆ, 2000.

³³ J. BELOŠEVIĆ, 2000, 116, T. II/5a.

³⁴ J. BELOŠEVIĆ, 1980, 111.

Precizno datiranje analiziranih posuda dosta je otežano jer je keramika ovom lokalitetu jedini nalaz ranosrednjovjekovnog vremena. Stoga se u njihovu vremenskom opredjeljenju treba poslužiti s nekoliko osnovnih činjenica. Starokršćanski kompleks na Glavčinama u Podvršju u liturgijskoj je funkciji sve do rušenja koje se vjerojatno dogodilo tijekom prve polovice ili oko sredine 7. stoljeća, kako to pokazuju arheološki nalazi, ali i rezultati radiokarbonske analize. Stoga nalazi slavenske keramike svakako nisu mlađi od tog vremena. Prema oblicima posuda, načinu izrade te dekorativnim motivima možemo pretpostaviti da rekonstruirana neukrašena posuda (kat. 1) potječe iz druge polovice ili s kraja 7. stoljeća, a s njom možemo povezati i ulomak donjeg dijela lonca (kat. 2), te tri fragmenta ukrašene posude (kat. 5-7) koji također pokazuju karakteristike ručno izrađene keramike. Oblik i način izrade neukrašenog lonca najviše podsjećaju na već spomenute komparativne primjerke 7. stoljeća pronađene u BiH i Srbiji.³⁵ Ostali nalazi koji se uglavnom odnose na posude s ukrasom (kat. 3-4, 8), nešto su mlađi, te su izrađeni na ručnom lončarskom kolu s malim brojem okretaja. S obzirom na ukupno mali broj nalaza koji je nastao kao posljedica kratkotrajnog boravka slavenskih došljaka na ruševinama crkvenog kompleksa, vremenski raspon između ovih posuda u svakom slučaju nije velik. Za većinu nalaza ukrašenih posuda važno je napomenuti da im usporedbe među brojnom grobnom keramikom poganskog horizonta 8. i prve polovice 9. stoljeća u sjevernoj Dalmaciji ne nalazimo. Komparativni materijal svodi se isključivo na rane nalaze 7. stoljeća iz žarnog groblja u Kašiću, te na nalaze 7. i 8. stoljeća na prostoru kontinentalne Hrvatske.³⁶ Kako se u neposrednoj blizini crkava na Glavčinama nalaze tri zemljana humka s ranosrednjovjekovnim ukopima i nalazima grobne keramike koji pripadaju 8. i prvoj polovici 9. stoljeća, može se očekivati da bi među njima trebalo tražiti najbliže usporedbe.³⁷ Međutim, to nije slučaj, a paralele ne nalazimo ni na širem zadarskom području na brojnim grobljima iz tog vremena. Moguće objašnjenje bilo bi da je keramika iz Glavčina nešto ranija od grobne keramike poganskog horizonta, zbog čega među njom ne nalazimo izravne usporedbe. S obzirom na navedeno kao i činjenicu da nalazi keramike iz Glavčina ne pokazuju veliki vremenski raspon, primjerke ukrašene valovnicama između vodoravnih linija koji su rađeni na primitivnom lončarskom kolu vjerojatno bi trebalo smjestiti u 8. stoljeće, i to u njegovu prvu polovicu.

Nalazi ranosrednjovjekovne keramike slavenskih karakteristika na Glavčinama u Podvršju nisu brojni, no usprkos tome oni su iznimno dragocjeno svjedočanstvo o zaposjedanju ruševina ranokršćanske crkve koja je novopridošlim Slavenima poslužila kao sklonište pogodno za kraći boravak. Također treba posebno istaknuti da je riječ o kompleksnom lokalitetu koji upravo upućuje na prijelaz iz kasnoantičkog u ranosrednjovjekovno razdoblje i migracije stanovništva koje možemo pratiti i na osnovu keramičke građe.

³⁵ I. ČREMOŠNIK, 1970, 58-59, T. VII/1,5; M. JANKOVIĆ, Đ. JANKOVIĆ, 1990, 110-111, kat. 101/1.

³⁶ L. BEKIĆ, 2006, 214, T.7/1; L. BEKIĆ, 2008, 109, Sl. 3/2; T. SEKELJ IVANČAN, T. TKALČEC, 2006, 160-161, T. 6/1; Ž. TOMIČIĆ, 2002, 130, br. 3.

³⁷ To su humci Jokina i Duševića glavica u Krnezi, te Matakova glavica u Podvršju. K. GUSAR, 2008; K. GUSAR, 2009; K. GUSAR, 2010; K. GUSAR, D. VUJEVIĆ, 2009.

KATALOG NALAZA

1 – Lonac jajoliko-trbušasta oblika s obodom izvijenim prema van. Tijelo mu se sužava prema ravnom dnu. Izrađen ručno, od pročišćene gline pomiješane sa zrcima kalcita, neujednačeno pečen, tamne sivosmeđe boje sa svijetlosmeđim mrljama. Rekonstruiran. Vel: vis. 16; Ø otv. 12; Ø dna 6,4 cm (T. I/1-2).

2 – Donji dio stijenke lonca s prijelazom prema ravnom dnu. Izrađen ručno, od pročišćene gline pomiješane sa zrcima kalcita, ujednačeno pečen, tamnosive boje. Vel: najv. vis. 4,5; pretp. Ø dna 7; deb. stijenke 0,6 cm (T. II/1-3).

3 – Lonac trbušasta oblika s obodom izvijenim prema van. Tijelo mu se sužava prema ravnom dnu. Izrađen na sporovrtećem lončarskom kolu, od pročišćene gline pomiješane sa zrcima kalcita, neujednačeno pečen, smeđe boje sa tamnosivim mrljama. Ukrašen valovnicama omeđenim vodoravnim linijama. Rekonstruiran. Vel: vis. 15; Ø otv. 15; Ø dna 9,7 cm (T. III/1-2).

4 – Gornji dio fragmentarnog lonca trbušasta oblika, s obodom izvijenim prema van. Izrađen na sporovrtećem lončarskom kolu od pročišćene gline pomiješane sa zrcima kalcita, ujednačeno pečen, smeđe boje. Ukrašen valovnicama omeđenim vodoravnim linijama. Vel: najv. vis. 10, 5; Ø otv. 17; deb. stijenke 1 cm (T. IV/1-2).

5 – Ulomak stijenke lonca s očuvanim ukrasom niza valovnica omeđenih vodoravnim linijama. Izrađen ručno (?), od pročišćene gline pomiješane sa zrcima kalcita, neujednačeno pečen, smeđe boje sa tamnosivim mrljama. Vanjština zaglađena. Dio iste posude kao i kat. 6 i 7 (?). Vel: 5,8x5,2x0,6 cm (T. V/1,4).

6 – Ulomak stijenke lonca s očuvanim ukrasom niza valovnica omeđenih vodoravnim linijama. Izrađen ručno (?), od pročišćene gline pomiješane sa zrcima kalcita, neujednačeno pečen, smeđe boje sa tamnosivim mrljama. Vanjština zaglađena. Dio iste posude kao i kat. 5 i 7 (?). Vel: 3,5x2x0,6 cm (T. V/2, 5).

7 – Ulomak stijenke lonca s očuvanim ukrasom niza valovnica omeđenih vodoravnim linijama. Izrađen ručno (?), od pročišćene gline pomiješane sa zrcima kalcita, neujednačeno pečen, smeđe boje sa tamnosivim mrljama. Vanjština zaglađena. Dio iste posude kao i kat. 5 i 6 (?). Vel: 2,4x1,9x0,6 cm (T. V/3, 6).

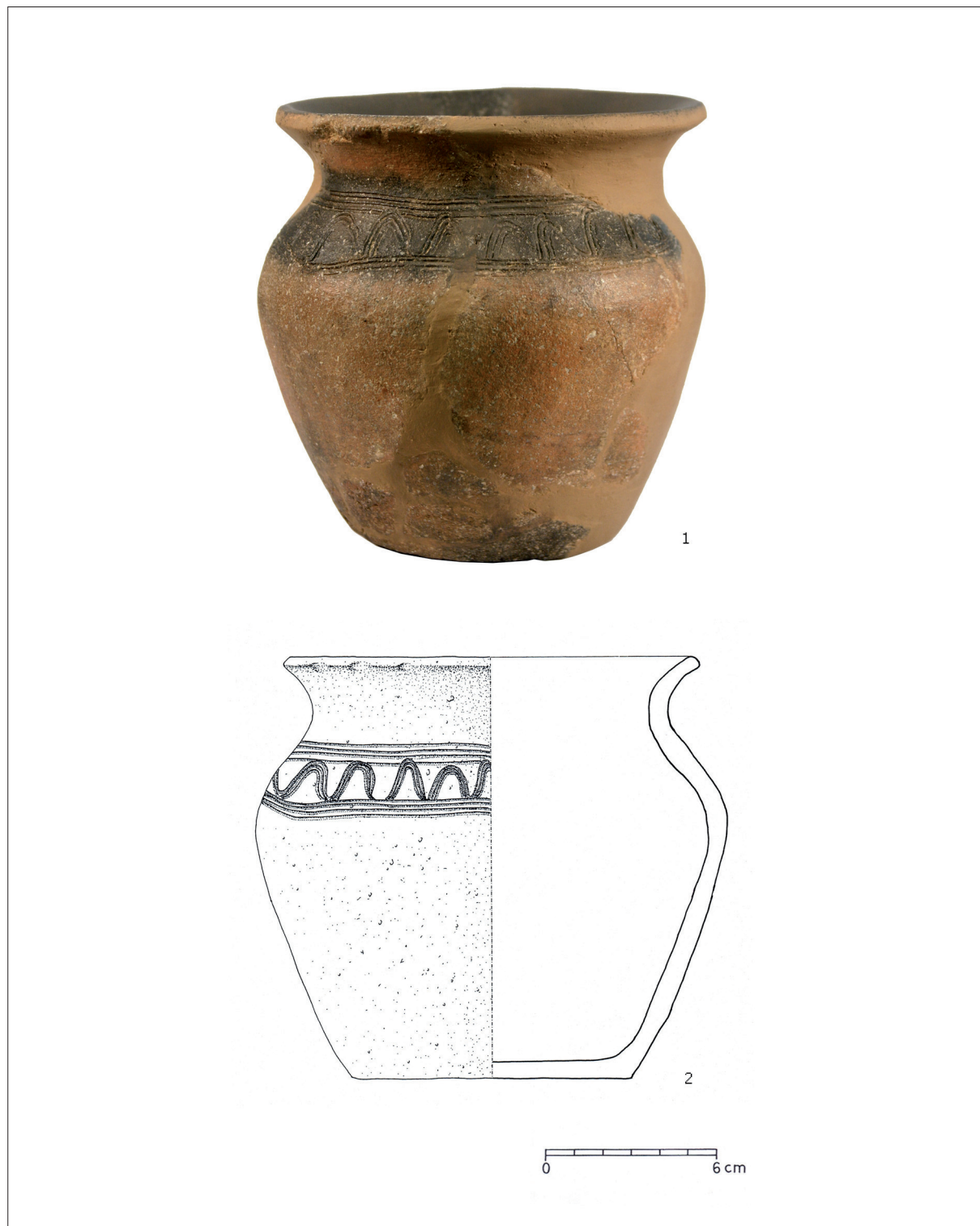
8 – Gornji dio lonca trbušasta oblika s obodom izvijenim prema van. Izrađen na sporovrtećem lončarskom kolu, od pročišćene gline pomiješane sa zrcima kalcita, ujednačeno pečen, smeđe boje s crvenkastim mrljama. Ukrašen s dva niza vodoravnih linija. Vel: najv. vis. 9,8; Ø otv. 9,8; deb. stijenke 1 cm (T. VI/1-2).

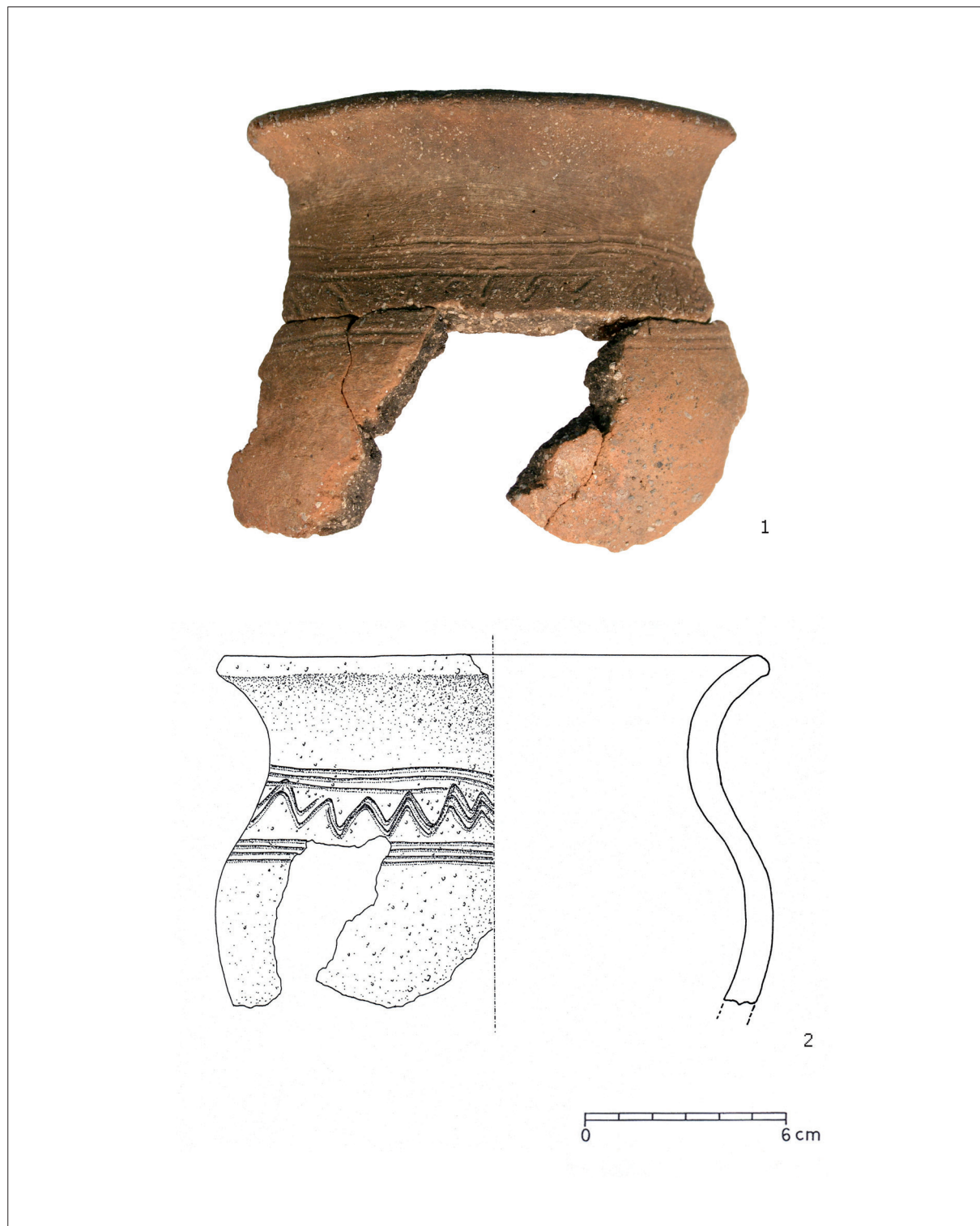
T. 1. Lonac kat. 1 (foto: M. Parica, crtež: L. Bekić).
Pl. 1. Pot cat. 1 (photo: M. Parica, drawing: L. Bekić).

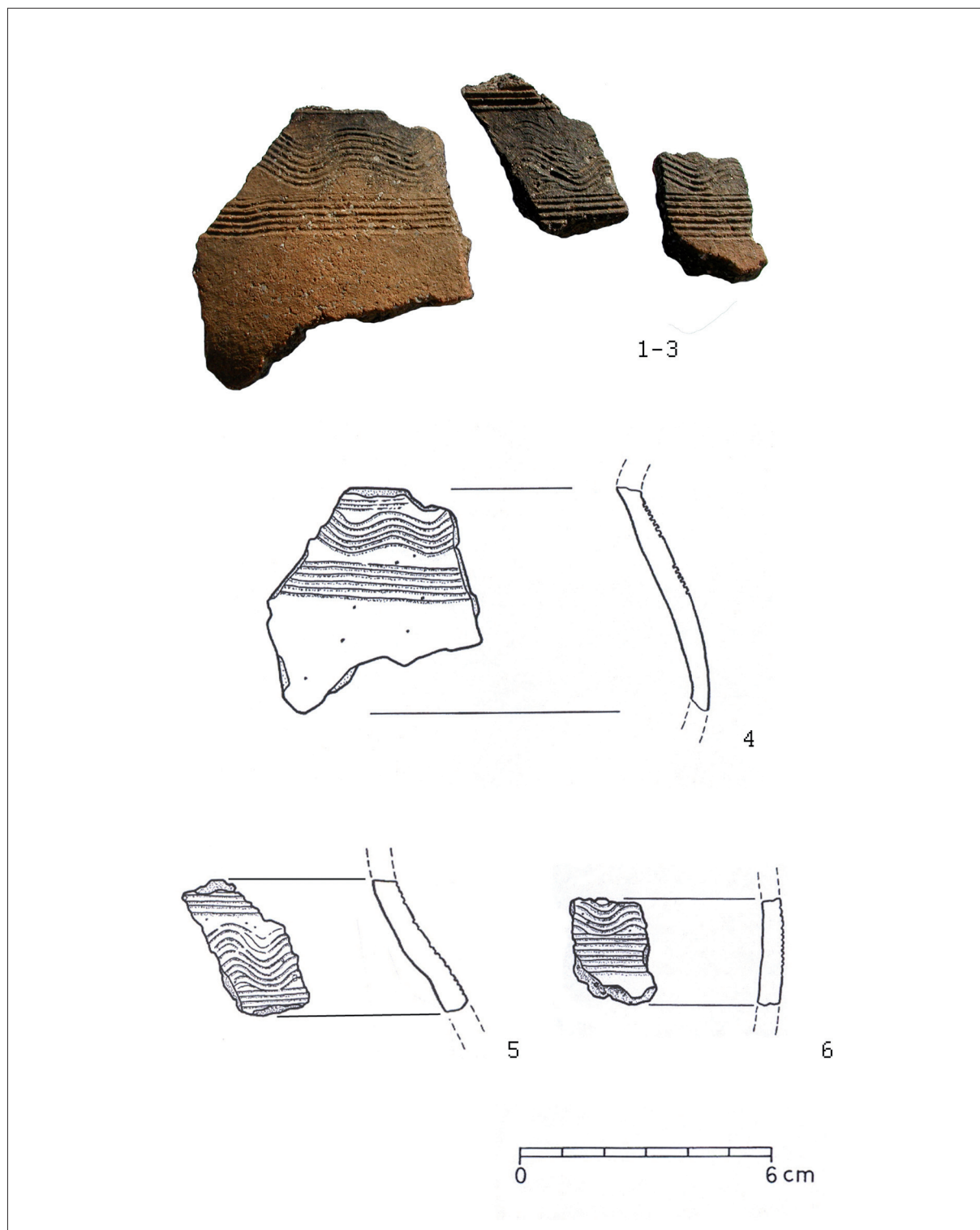
T. 2. Lonac kat. 2 (foto: M. Parica, crtež: Z. Bakić).
Pl. 2. Pot cat. 2 (photo: M. Parica, drawing: Z. Bakić).

T. 3. Lonac kat. 3 (foto: M. Parica, crtež: L. Bekić).
Pl. 3. Pot cat. 3 (photo: M. Parica, drawing: L. Bekić).

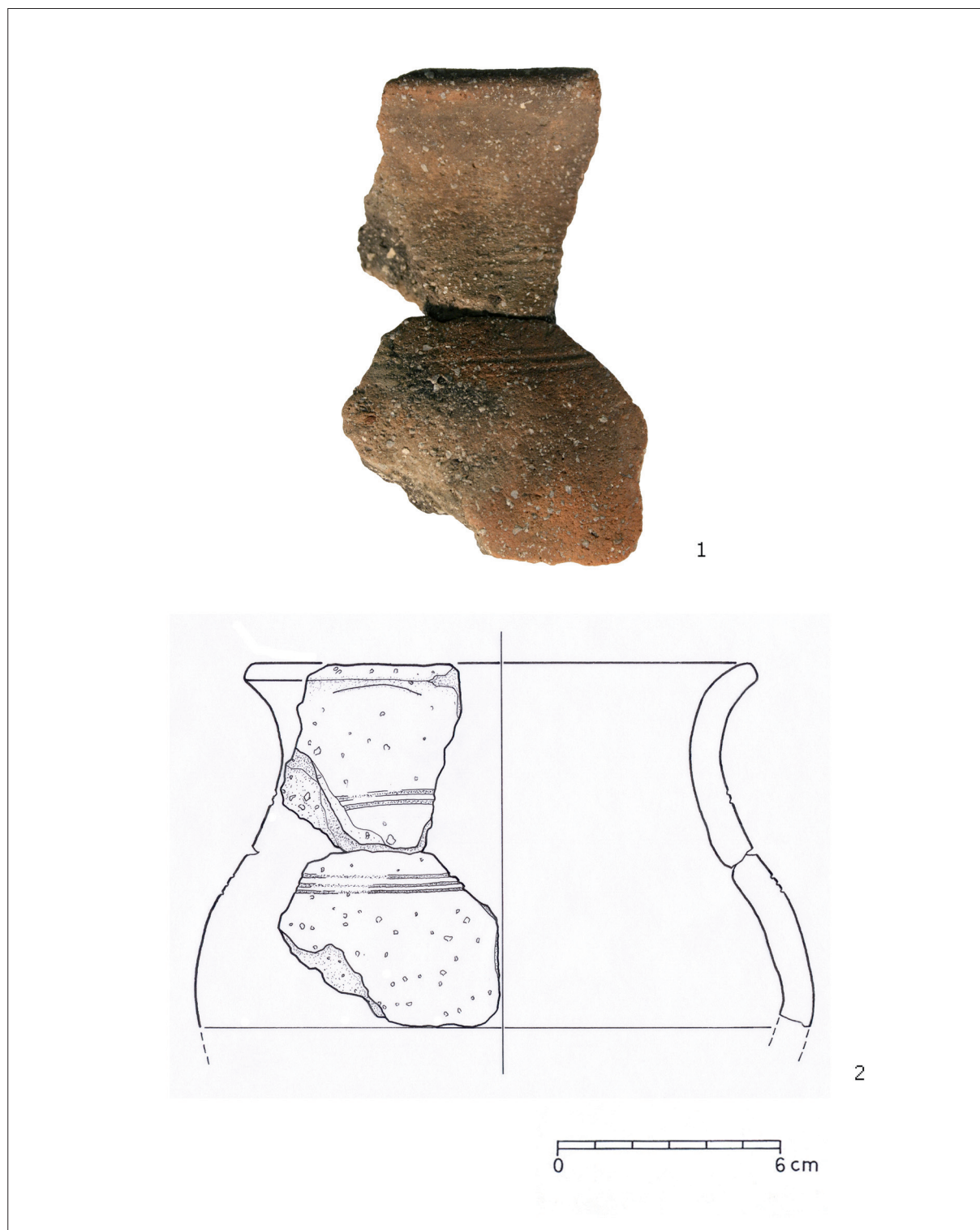

T. 4. Lonac kat. 4 (foto: M. Parica, crtež: L. Bekić).
Pl. 4. Pot cat. 4 (photo: M. Parica, drawing: L. Bekić).

T. 5. Ulomci kat. 5 (1, 4), 6 (2, 5) i 7 (3, 6) (foto: M. Parica, crtež: Z. Bakić).

Pl. 5. Fragments cat. 5 (1, 4) and 7 (3, 6) (photo: M. Parica, drawing: Z. Bakić).

T. 6. Lonac kat. 6 (foto: M. Parica, crtež: Z. Bakić).
Pl. 6. Pot cat. 6 (photo: M. Parica, drawing: Z. Bakić).

LITERATURA

- BEKIĆ, L., 2006. - Luka Bekić, *Zaštitna arheologija u okolini Varaždina. Arheološka istraživanja na autocesti Zagreb – Goričan i njenim prilaznim cestama*, Zagreb.
- BEKIĆ, L. 2007. - Luka Bekić, Krvavići – Boškina. Keramički nalazi – kasna antika, *Zaštitna arheologija na magistralnom plinovodu Pula - Karlovac* (ur. L. Bekić), Zagreb, 138-141.
- BEKIĆ, L., 2008. - Luka Bekić, Usporedba keramike 8. stoljeća s Blizne i Šarnjaka kod Varaždina, *Srednji vek: arheološke raziskave med Jadranskim morjem in Panonsko nižino = Mittelalter: archäologische Forschungen zwischen der Adria und der Pannonischen Tiefebene* (ur. M. Guštin), Ljubljana, 107-112.
- BELOŠEVIĆ, J., 1974. - Janko Belošević, Die ersten slawischen Urnengräber auf dem Gebiete Jugoslawiens aus dem Dorfe Kašić bei Zadar, *Balkanoslavica*, 1 (1972.), Beograd – Prilep, 73-86.
- BELOŠEVIĆ, J., 1980. - Janko Belošević, *Materijalna kultura Hrvata od 7-9. stoljeća*, Zagreb.
- BELOŠEVIĆ, J., 2000. - Janko Belošević, Slavenska naseobinska keramika otkrivena u okolišu crkve Sv. Križa u Ninu, *Radovi Filozofskog Fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti*, 38(25) (1999.), Zadar, 113-120.
- BELOŠEVIĆ, J., 2007. - Janko Belošević, *Starohrvatsko groblje na Ždrijacu u Ninu*, Zadar.
- BURIĆ, T., 1996. - Tonči Burić, Arhitektura i skulptura, *Bribir u srednjem vijeku*, 3. promijenjeno izdanje, Split, 23-36.
- ČILINSKÁ, Z., 1966. - Zlata Čilinská, *Slawisch – Awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*, Bratislava.
- ČREMOŠNIK, I., 1970. - Irma Čremošnik, Istraživanja u Mušićima i Žablaku i prvi nalaz najstarijih slavenskih naselja kod nas, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s., 25, Sarajevo, 45-117.
- DELONGA, V., 1987. - Vedrana Delonga, Keramika, *Bribir u srednjem vijeku* (katalog izložbe), Split, 69-89.
- DELONGA, V., 1996. - Vedrana Delonga, Keramika, *Bribir u srednjem vijeku* (katalog izložbe), 3. promijenjeno izdanje, Split, 55-68.
- DOSTAL, B., 1985. - Bořivoj Dostal, *Břeclav Pohansko III. Časné slovanské osídlení*, Brno.
- EISNER, J., 1952. - Jan Eisner, *Devínska Nová Ves. Slovanské pohřebiště*, Bratislava.
- FABIJANIĆ, T., 2010. - Tomislav Fabijanić, ¹⁴C date from early Christian *basilica gemina* in Podvršje (Croatia) in the context of Slavic settlement on the eastern Adriatic, u: *Frühe slawische Siedlung in Mitteleuropa (6.-9. Jahrhundert) im Lichte naturwissenschaftlicher Datierung*, Wrocław (u tisku).
- FUSEK, G., 1994a. - Gabriel Fusek, Analyse der Formen des handgemachten Keramikgeschirrs als Beitrag zur relativen Chronologie, *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 11. Jahrhundert I, International Tagungen in Mikulčice*, 25.-27. Mai 1993 (ur. S. Čeněk), Brno, 19-27.
- FUSEK, G., 1994b. - Gabriel Fusek, *Slovensko vo včasnოსlovanskom období*, Nitra.
- FUSEK, G., 1995. - Gabriel Fusek, Formanalyse vollständiger Gefäße aus der Slowakei, *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 11. Jahrhundert II – Terminologie und Beschreibung, International Tagungen in Mikulčice*, 24.-26. Mai 1994 (ur. L. Poláček), Brno, 15-33.
- GUSAR, K., 2008. - Karla Gusar, Ranosrednjovjekovna keramika iz Krneze, *Srednji vek: arheološke raziskave med Jadranskim morjem in Panonsko nižino / Mittelalter: archäologische Forschungen zwischen der Adria und der Pannonischen Tiefebene* (ur. M. Guštin), Ljubljana, 197-202.
- GUSAR, K., 2009. - Karla Gusar, Ranosrednjovjekovni grobovi iz humka Jokina glavica u selu Krneza, *Zbornik o Luji Marunu. Zbornik radova sa Znanstvenog skupa o fra Luji Marunu u povodu 150. obljetnice rođenja (1857.-2007.)* (ur. Ž. Tomićić, A. Uglešić), Šibenik – Zadar – Zagreb, 169-181.
- GUSAR, K., 2010. - Karla Gusar, A Contribution to the Early Slavs in Croatia – New Data from Krneza, *Frühe slawische Siedlung in Mitteleuropa (6.-9. Jahrhundert) im Lichte naturwissenschaftlicher Datierung*, Wrocław (u tisku).

- GUSAR, K., VUJEVIĆ, D., 2009. - Karla Gusar, Dario Vujević, Istraživanja tumula Matakova glavica u Podvršju, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s., 42, Zagreb, 339-356.
- GUŠTIN, M., TIEFENGRABER, G., 2002. - Mitja Guštin, Georg Tiefengraber, Oblike in kronologija zgodnesrednjeveške lončenine na Novi Tabli pri Murski Soboti, *Zgodnji Slovani. Zgodnesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp* (ur. M. Guštin), Ljubljana, 46-62.
- ISTRA, 1995. - *Istra i sjevernojadranski prostor u ranom srednjem vijeku (materijalna kultura od 7. do 11. stoljeća)*, Monografije i katalogi, sv. 4, Arheološki muzej Istre, Pula.
- JANKOVIĆ, M., JANKOVIĆ, Đ., 1990. - Milica Janković, Đorđe Janković, *Slovani u jugoslovenskom Podunavlju*, Beograd.
- KNIFIC, T., 2002. - Timotej Knific, Lončenina v zgodnesrednjeveških grobovih na Slovenskem, *Zgodnji Slovani. Zgodnesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp* (ur. M. Guštin), Ljubljana, 115-128.
- MACHÁČEK, J., 2002. - Jiří Macháček, Nové nálezy nejstarší zdobené časně slovanské keramiky na Moravě, *Zgodnji Slovani. Zgodnesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp* (ur. M. Guštin), Ljubljana, 179-183.
- MARUŠIĆ, B., 1976. - Branko Marušić, Il complesso della basilica di Santa Sofia a Duecastelli, *Atti Centro di ricerche storiche – Rovigno*, 6, Trieste, 7-138.
- MARUŠIĆ, B., 1985. - Branko Marušić, Povodom nalaza staroslavenske keramike u Istri, *Starohrvatska prosvjeta*, 3. s., 14, Split, 41-76.
- NOVŠAK, M., 2002. - Matiaž Novšak, Zgodnesrednjeveške najdbe z najdišča Grofovsko pri Murski Soboti, *Zgodnji Slovani. Zgodnesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp* (ur. M. Guštin), Ljubljana, 27-32.
- POLÁČEK, L., 1994. - Lumír Poláček, Zum Stand der Erkenntnis der frühmittelalterlichen Keramik aus dem 8. bis zur des 11. Jahrhunderts in Südwestmähren, *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 11. Jahrhundert I, International Tagungen in Mikulčice*, 25.-27. Mai 1993 (ur. S. Čeněk), Brno, 243-263.
- POLESKI, J., 1994. - Jacek Poleski, Die Keramik des 7.-11. Jahrhunderts in Kleinpolen. Forschungsstand und Forschungsperspektiven, *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 11. Jahrhundert I, International Tagungen in Mikulčice*, 25.-27. Mai 1993 (ur. S. Čeněk), Brno, 155-164.
- SEKELJ IVANČAN T., TKALČEC T., 2006. - Tajana Sekelj Ivančan, Tatjana Tkalčec, Slavensko paljevinsko groblje na položaju Duga ulica 99 u Vinkovcima, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 23, Zagreb, 141-212.
- TOMIČIĆ, Ž., 2002. - Željko Tomičić, Keramika iz (ponekih) ranosrednjovjekovnih grobalja kontinentalnog dijela Hrvatske, *Zgodnji Slovani. Zgodnesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp* (ur. M. Guštin), Ljubljana, 129-141.
- TAKÁCS, M., 2002. - Miklós Takács, A Lébény Kaszás-dombi 373-as objektum kerámiája, *Zgodnji Slovani. Zgodnesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp* (ur. M. Guštin), Ljubljana, 170-178.
- TUŠEK, I., 2002. - Ivan Tušek, Poznoantična in zgodnesrednjeveška lončenina z najdišča Pod Kotom – cesta, *Zgodnji Slovani. Zgodnesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp* (ur. M. Guštin), Ljubljana, 36-45.
- UGLEŠIĆ, A., 2004. - Ante Uglešić, *Dvojne ranokršćanske crkve u Podvršju*, Zadar.
- UGLEŠIĆ, A., 2009. - Ante Uglešić, Podvršje – Glavčine, rezultati arheoloških istraživanja, *Zbornik o Luji Marunu. Zbornik radova sa Znanstvenog skupa o fra Luji Marunu u povodu 150. obljetnice rođenja (1857.-2007.)* (ur. Ž. Tomičić, A. Uglešić), Šibenik – Zadar – Zagreb, 139-148.

FINDS OF SLAVIC POTTERY FROM THE SITE OF PODVRŠJE-GLAVČINE

SUMMARY

The site of Podvršje-Glavčine is situated in the vicinity of Zadar and it was excavated in several archaeological campaigns from 2002 to 2007 under the leadership of A. Uglešić. During the research an early Christian complex consisting of double basilicae with ancillary rooms and a cemetery was discovered on this position. Besides architectural remains, great number of fragments of stone furniture and architectural decoration was discovered in this complex, as well as fragments of ceramic and glass vessels belonging to Late Antiquity. The entire complex was destroyed in a fire during the first half or middle of the 7th century, as indicated by archaeological finds, and the results of radiocarbon analysis. Among finds which for the most part belong to Late Antiquity, fragments of early medieval ceramic vessels of Slavic technological-typological characteristics found chiefly in the front part of the northern church are particularly interesting. There were six such vessels among which we can distinguish hand made pottery and the one made on slow-turning potter's wheel, as well as undecorated and decorated vessels. Motif of wavy lines between parallel lines is dominant on decorated examples. All vessels are represented by sherds of pots, made of purified clay tempered with calcite grains, and their colour varies depending on the firing process. On the basis of analysis pots can be dated to the second half of the 7th and the first half of the 8th century. It is worth mentioning that these vessels belong to early medieval finds from a settlement which are extremely rare in Dalmatia representing the least explored segment of early medieval pottery production. It is also important to emphasize that these vessels are the only early medieval find at this site. Despite the paucity of these vessels, they represent an exceptionally important testimony of the presence of newly arrived Slavs who used dilapidated early Christian complex at Glavčine as a temporary shelter suitable for a shorter stay.

KEY WORDS: *pottery, Podvršje-Glavčine, early Middle Ages, the Slavs*

Prijevod / *Translation*: Marija Korona